

6. FEJEZET

Szimbolikus-informális regionalizálás

A cselekvő egyének mindennapos rutinszerű tevékenységeik során kialakítanak egy képet arról a régióról, amelyben élnek, illetve más, szomszédos vagy távolabbi régiókról. Ugyanez érvényes a lokális kép kialakulására is, csupán ebben az esetben a vonatkozási pontok a települések vagy településrészek (nagyvárosi negyedek). Más szóval a szimbolikus-informális regionalizálás során meghatározott régiók szociálpszichológiai építmények, amelyek a modern regionális paradigma egyik jellegzetes kutatási tárgyat képezik. A regionális identitástudat, a különböző régiókról alkotott kép alapvetően közvetlen és közvetett tapasztalat során alakul ki. A második esetben a következő közvetítő csatornák alakítják ki és formálják újra a regionális ikonográfiákat:

- „mások” verbálisan közölt tapasztalatai,
- média (újság, TV, rádió, internet),
- szocializáció (család, iskola, munkahely),
- politikai diskurzus.

Az egyének életvilágát felölelő régióról kialakult identitásképp elsősorban a direkt tapasztalat eredménye, de nyilván fontos szerepet játszik a média és az iskolai szocializáció is. Az utóbbi esetben a legfontosabb identitásépítő eszköz a földrajz és a történelem. Ezen a ponton kapcsolódik a pozitív-scientifikus és a normatív-formális regionalizálás a szimbolikus szinthez, ugyanis a tudomány által feltárt ismeretek – ebben az esetben a térről, a régióról – beépülnek az iskolai tankönyvekbe és bizonyos identitásképek folytonos újratermelését biztosítják. Ez azt jelenti, hogy a szimbolikus-informális regionalizálás mechanizmusát az iskola, mint a már említett regionalizálások legfontosabb identitásformáló eszköze, jelentősen befolyásolja. A szomszédos vagy távolabbi régiókról kialakult kép (itt már nem beszélhetünk identitástudatról) viszont rendszerint már csak másodlagosan közvetített és csak ritkábban a direkt tapasztalatok eredménye. Ebben az esetben a fejezet kezdetén felsorolt tényezők játsszák a fő szerepet. A tapasztalatok (direkt vagy indirekt) bizonyos anyagi jellegű elemek, a népesség, illetve a cselekvések értelmezésére vonatkoznak. Az anyagi és társadalmi valóság fent leírt mindennapos conceptualizálását **reifikációnak** nevezik (Weichart, 1996). Ennek során a társadalmi szereplők bizonyos dolgok jellegzetességeit anyagi fogalmakká alakítják át. A népesség értelmezésében a hasonlóságokra és interakciókra figyelünk, ez pedig bizonyos sztereotípiák kialakulásához vagy újratermeléséhez vezet. Az így kialakult kollektív kép bizonyos régiókra vetődik, amelyek ugyanakkor a személyes „én” és a szimbolikus „mi” projekciós felületei. A regionális identitás megőrzésének egyik mechanizmusa az elzárkózás, amely elsősorban az etnikai tartalmú regionális identitások esetében rendkívül erős lehet.

A szimbolikus tartalmú régiók az aktív regionalizmus vonatkozási egységei is lehetnek, elsősorban etnikai és vallásos szimbólumokkal felruházott régiók esetében: Baszkföld és Katalónia Spanyolországban, Korzika és Bretagne Franciaországban, Észak-Írország az Egyesült Királyságban stb.

A helynevek és régiónevek a nyelvidentitás helyei különböző vonatkozással: kulturális, vallásos, politikai, természeti. Például a Mezőség és a Nyírség természeti környezetet tükröző elnevezések, Normandia és Erdély történeti régiók, Párizs városrégió, a Massif Central geológusok által meghatározott régió, míg a Mezzogiorno a fejletlenség régiója. Mindegyik megtalálható a szimbolikus-informális regionalizálásban, annak ellenére, hogy eredetileg nem ennek az építményei voltak, hanem a tudományos és politikai diskurzus és információ közvetítési csatornáinak, elsősorban az iskolának és a médiának hatására alakultak ki a szimbolikus-informális szférában.

6.1. A kultúra naturalizációja és a természet kulturalizációja

Nyilvánvaló, hogy a kultúra fogalma egy polifonikus együttesbe sorolható be, ahol a megközelítési módok gyakran egyes diszciplínák keretében is nagyon változatosak. Az antropológusok a kultúra mint életmód eszméjére fektetik a hangsúlyt. Ebbe a megfogalmazásba beletartoznak az emberi magatartásminták is, amelyek a tudást, a szellemet, az információt tükrözik. Ha ezt a tartalmat leszűkítjük a szellemi jelenségekre, akkor a kultúra nem cselekedetekből áll. Rendszerint a földrajz, és ennek keretében a társadalomföldrajz, a kultúrát mint magatartást, tehát lényegében mint cselekvést határozza meg. A kutatási irányzatok célja, hogy ebben az értelemben meghatározzák a kultúra és a tér közötti kapcsolatok és kölcsönhatások mibenlétét és eredményét. Ebben a vonatkozásban kiemelkedő szerep jutott három paradigmának, melyek kutatási stratégiáját a fent jelzett kapcsolatok tanulmányozása határozza meg: a **magatartásföldrajzi paradigma**, mely a mental-map technikával kutatja különböző társadalmi csoportok tér-képeit, azaz az élettérrel alkotott képet, mely feltételeken visszahat a cselekvésre; a **humán ökológiai paradigma**, mely az ember (kultúra)–környezet kapcsolatrendszerét tanulmányozza, erős biológiai, elsősorban evolúciós-elméleti szaknyelvezettel és fogalomrendszerrel; a harmadik irányzat elindítója B. Werlen, aki a **cselekvéseméleti társadalomföldrajz** megalapozói közé tartozik. Az utóbbi rendkívül érdekes az aktuális kutatásstratégiai és ismeretelméleti viták szemszögéből, melyeket még a klasszikus és modern térparadigmák határoznak meg. A második fejezetben már tárgyaltuk Werlen fő téziseit, ezért itt csak felsoroljuk a témára vonatkozó legfontosabbakat: a kultúra konstituálja a teret; nem létezhet kölcsönhatás a kultúra és tér között, mert a tér szubjektumon kívül nem létezik, tehát egyszerűen a kultúra képződménye, ennek tartozéka. Egyértelmű, hogy ezek szerint eltolódás következett be a nyugati társadalomföldrajzi gondolkodásban a kultúra anyagi komponenséről a mentális, kognitív komponens irányában.

Érdekes módon a hazai földrajz idegenkedve fogadta a werleni téziseket. Ennek fő magyarázata az, hogy a romániai földrajzokosok továbbra is a tér mint önálló dolog eszméjével dolgoznak, vagy erre építenek, amihez hozzáadódik két fontos jelenség: a kultúra naturalizációja és a természet kulturalizációja.

Miről is van szó? Kezdjük az első jelenséggel, a **kultúra naturalizációjával**. A román földrajz megrögzött eszméje továbbra is az, hogy egy bizonyos kultúra, konkrét esetben a román kultúra térben lehatárolható és az így létrejött határok egybeesnek egy jellegzetesen strukturált természeti térség határaival, sőt bizonyos mértékben ezáltal determináltak. Ez a térség a Kárpát–Duna–Fekete-tengeri térség, amely sajátos természeti jellegzetességeivel a román kultúra bölcsőjét képezte, és mint már említettem, meg is határozta. Ezt az eszmét a

köztudatban a földrajz tankönyvek is gondosan ápolják; az első leckék ezt az egymásba fonódást hangsúlyozzák. De ugyanezen az eszmén alapul a tudományos diskurzus is: a vidékek román megfelelőjét („țări”) számos jelenkori szerző abból származtatja, hogy ezek a hegyközi illetve hegy alatti medencék sajátos földrajzi pozíciójából és természeti adottságaiból képződtek le, bizonyos történelmi keretek között. V. Surd (1993) szerint általában a „vidékek” (szó szerinti fordításban „országok”, „țări”) különböző kiterjedésű, jól lehatárolt, jellegzetes gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális szerveződéssel és aránylag homogén etnikai szerkezettel rendelkező földrajzi térségek. Talán a szerző által említett jellegzetes gazdasági és politikai szerveződés a jelenkorban már nem meghatározó elemei az erdélyi vidékeknek. Ennél fontosabb a szimbolikus tartalmú és erős regionális identitástudattal rendelkező erdélyi vidékek kialakulásának szemszögéből a közös múlt, a történelem és a sajátos kultúra. A fenti szerző azon állítása, hogy a vidékek kizárólag hegyközi vagy hegy alatti medencékben szerveződtek, csak részben igaz, és ha figyelembe vesszük a magyar és szász kultúrák vidékeit, akkor egyértelművé válik, hogy a hegyvidéki természeti tér és a jelenleg már csak szimbolikus jellegű vidékek közötti bármilyen nemű determinista meghatározottság a földrajzi determinizmus és az etnocentrizmus tévképződménye. Itt nem csupán egy klasszikus determinizmus továbbélése nyilvánvaló, hanem a leibnizi monászeszme téves értelmezése is, mely, mint már láttuk az első fejezetben, a földrajzi gondolkodásba C. Ritter révén hatolt be. Ehhez adódik még a más kultúrához tartozók életterének marginalizálása, azaz kizárása, ami a magyar és szász kultúrák esetében a mezo-szintű térségek mellőzésében és másodtér szintű lefokozásában nyilvánul meg. Például a földrajzi szakirodalomban általában 17 vidéket („országot”) különböztetnek meg: Avas, Máramaros, Kővár, Lápos, Belényes, Zaránd, Mócvidék, Hátszeg, Almás, Küküllő, Bükk, Fogaras, Omlás, Naszód, Barcaság és Székelyföld. Rendszerint a Székelyföld mint egész jelenik meg, annak ellenére, hogy kisebb, az ottani regionális köztudatban is reflektált életterek is léteznek, mint például Erdővidék, Kászon, Sóvidék, Hegyalja, Csík, Keresztúr stb. Ezenkívül kimarad egy sor „nem többségi kultúrájú” vidék: Kalotaszeg, Aranyos, Beszterce, Régen, Hétfalu, Érmellék, Szilágyság. A román kultúra esetében viszont újabb érdekesség jelenik meg, melyet H. Lefebvre a reprezentált tér versus reprezentációs tér fogalmakkal ír le. Arról van szó, hogy a román földrajzosok olyan tereket is feltüntetnek a tudományos diskurzusban, melyek a köztudatban nem léteznek és nem is léteztek, mint például a Láposvidék (Țara Lăpușului). A hétköznapi térhasználok, a helyi lakosság tudatában ezek a terek nem reflektáltak, hanem csupán a tudományos diskurzus képződményei, tehát a hatalmi pozíciókban lévő szereplők, pontosabban a pozitív-scientifikus regionalizálás képződményei, amelyek a szimbolikus-informális szférában nem léteznek, tehát a modern társadalomföldrajzi kutatás számára irrelevánsak. Ha a társadalomföldrajz igazából a társadalmi valóság megértésére és tanulmányozására törekszik, akkor nem tűzheti ki kutatási célul saját, a valóságban nem reflektált térképződményeinek elemzését.

A második jelenség, a **természet kulturálisizációja** a hazai földrajzi gondolkodás másik jellemző vonása. Ez abban nyilvánul meg, hogy bizonyos természeti egységek (egy hegy-ség vagy egy síkvidék) lehatárolása a tágabb értelemben vett kultúra eszközeivel történik. Konkrétan a politikai vonalakkal lehatárolt és elválasztott természeti egységekről van szó, amelyekből az említett határok olyan régiókat, térségeket képeztek, mint: a Román Kárpátok (mellesleg a Kárpátok öt országon vonulnak végig), a Román Alföld, a Nyugati-Kárpátok (magyarul a Nyugati Szigethegység, a nyugati Kárpátok igazából Szlovákiában

fekszenek, az Érc-hegység nyilvánvalóan csak Bukarestből tűnhet Nyugati-Kárpátoknak), a Nyugati Síkság (Tisza-síkság, ugyanolyan alapozással, mint az előbbi). A természet kulturalizációja az egyetemi előadásokban intézményesült, olyan diszciplínák oktatásával, amelyek tartalmilag és elnevezésükkel újratermelik az elemzett jelenséget (Román Kárpátok és Szubkárpátok földrajza, Románia geológiája stb.). Sőt mi több, ez a hivatalos program meghatározta a regionalizálás folyamatát is: függetlenül a témaköröktől, a lehatárolási kritériumok rendszerint természetföldrajzi jellegűek. Például a Szamos menti dombság településhálózata vagy az X-fennsík népessége stb.

Összegezve: a kultúra naturalizációja és a természet kulturalizációja a román földrajzírás olyan állandó elemei, amelyek kezdetben a nemzetépítés (nation building) projekt szervezői voltak (akárcsak a földrajztudomány egészében). Jelenleg részben megmaradtak az előbbi részeként, kiegészülve egy hatalmi vetülettel, amelyet a lefevőre-i fogalomhasználatról írhatunk le; lényege az, hogy a földrajzosok által használt régiószisztematika már nem aktuális, nem tükrözi a mindennapi térhasználók régióképeit és régióidentitását, és olyan felfogást tükröz, amely szerint nem a kultúra konstituálja a teret, hanem fordítva: determinisztikusan a tér jellegzetességei meghatározóak a kultúra számára.

6. 2. Történeti régiók

A mindennapi szimbolikus regionalizálások alappillére, a kultúra, nyelv és vallás mellett, rendszerint a közös múlt, a közösen átélt történelem. Ez érvényes megállapítás nem csupán a föderalisztikus államok esetében (Németország), hanem erősen centralizált nemzetállamokban is, mint Franciaország vagy Románia, ahol konfliktusok forrása is lehet (Bretagne, Korzika). Románia esetében a mindennapi rutinok, a média (elég, ha a TV-adókon az esti híradó végén közölt időjárás-előrejelzés térképeire gondolunk), a politikai diskurzus, a tudomány újratermeli a részben történeti régiók által meghatározott regionális identitástudatot. A legfontosabb identitásformáló történeti téregységek a következők (34. ábra): Bánság, Erdély, Máramaros, Körös-vidék (Partium) (1918-tól a román állam részei), Bukovina (1775–1918 között a Habsburg-monarchia, majd az Osztrák–Magyar Monarchia része), Moldva, Munténia, Olténia (1859-ben együtt hozzák létre a modern román államot), Dobrudzsa (1878-tól a román állam része). Érdekes módon Erdély keretében egyértelműen elkülönül a szimbolikus-történeti, erdélyi kontextusából a politikai diskurzus és a média révén téregységként körvonalazódó Székelyföld. Az utóbbi már nem a tradicionális történeti Székelyföldre vonatkozik, hanem csupán a két magyar többségű megye térségére koncentrálódik (Hargita, Kovászna). A normatív-formális regionalizálás szintjén csupán a szovjet modellt követő, 1950 és 1968 között működő régiók tükrözték – részben elnevezésükkel is – a regionális történeti identitásokat. Az 1999-ben létrehozott tervezési régiók részben ismét a történeti régiókra alapoznak. Azért részben, mert:

- a régiók elnevezése a hivatalos statisztikában (34. ábra) nem tükrözi a történeti régiók elnevezését;

- a történeti határok egy alkalommal teljesen figyelmen kívül maradtak (Délkelet: Dobrudzsa, Dél-Moldva és két munténiai megye csoportosításával jött létre);

– az erdélyi megyék egy része (Kolozs, Beszterce-Naszód) Máramarossal és a Körös-vidékkel alkot egy tervezési régiót, illetve a bánsági megyékhez hozzáadódott az erdélyi Hunyad megye is.

Másrészt viszont a Kárpátok, mint fontos kultúráválasztó vonal, újratermelődött a regionális szinten. Mindez egyértelműen bizonyítja azt, hogy a regionális szint hiányának fenntartása az erősen centralizáló, nemzetépítő, tehát homogenizáló állam térpolitikájának része volt. Ezzel próbálták a regionális különbségeket az identitások szintjén egyenlíteni. Bizonyos esetekben a megyei szintű normatív regionalizálás is identitáshomogenizáló jellegű:

– Máramaros megye a történelmi Máramaros Romániához került részén kívül (máramarosi medence) partiumi (Nagybánya) és erdélyi (Kővár, Lápos) területekből forrott össze;

– Arad megye északra történő terjeszkedésével a hagyományosan a Maros vonalán húzódó Bánságot terjesztette ki;

– Segesvár Maros megyéhez csatolásával egy hagyományosan szász vidék került olyan téregységhez, ahol a magyarok adott pillanatban a népesség többségét alkották;

– Szilágy megye két részből tevődik össze: egy erdélyi részből és a Szilágyságból.

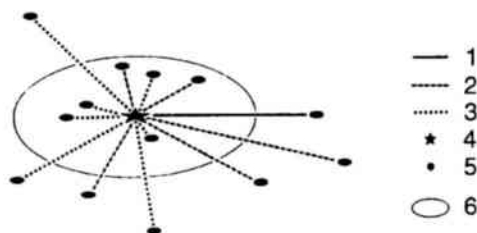
A normatív regionalizálások konfliktuspotenciálját a regionalisztikus mozgalmak (Erdély, Moldva), regionalisztikus magatartások (Bánság, Máramaros), valamint a régi, interbellikus normatív felosztást követelő mozgalmak (Liga Județelor Abuziv Desființate, különösen Udvarhely, Torda, Máramarossziget mozgalmi erősek) növelik.

34. ábra. Románia történeti régiói

6.3. Szimbolikus régiók elemzése: akcióter és percepció tér

A szimbolikus régiók meghatározására és kutatására irányuló alapvető irányzat a különböző társadalmi csoportok tevékenységeire és reprezentációira koncentráló **akció (cselekvési) térkutatás** (35. ábra). Az irányzat másik alapvető témája a társadalmi csoportok tevékenységeinek a térstruktúrára kifejtett hatása. Más szóval alapvető érdekű a társadalmat alkotó csoportok térbeli megoszlása, illetve az, hogy ezek milyen intenzitással és gyakorisággal használják az alapfunkciók (lakás, munka, szolgáltatás, pihenés) infrastruktúráját. A városi akcióterek funkcionális térfelosztást jelölnek, mint például különböző intézmények vonzáskörzete, de nem szabad összetéveszteni a területhasznosítás funkcionális felosztásával (téregység mint funkció). A cselekvés, különböző tevékenységek által közvetített interakciók a lakóhely és különböző alapfunkciókat kifejező intézmények helyei között (lakás, munka, ellátás, képzés, rekreáció, közösségben élés) jönnek létre. A mindennapi ritmikus és nagymértékben rutinizált tevékenységek alapján alakulnak ki a kontaktus- vagy tevékenységi mezők (daily contact space) vagy más szóval az akció(cselekvés)tér, amely nagy mértékben a társadalmi státusz és az életciklusban elfoglalt pozíciótól (kor) függ. Egyértelműen megállapíthatók az akcióter és a tér-idő zónák közötti hasonlóságok. Az utóbbiakról a harmadik fejezetben részletesen tárgyaltunk és kialakulási és mechanizmusuk azonos az akcióterek kialakulásával, de az időnek mint strukturáló tényezőnek nagyobb szerep jut.

35. ábra. Egyének akció- és kommunikációs terei (H. Heineberg, 1989, J.F. Kolars és J.D. Nystuen, 1974 alapján)

1. munkahelyig megtett út, 2. bevásárlási utak, 3. barátok látogatása, szociális kontaktusok, 4. lakóhely, 5. látogatott helyek, 6. egy egyén napi érintkezési tere

Kognitív tér (Wahrnehmungsraum). A percepció térkutatás szubjektumcentrikus irányzat, amely a szimbolikus-informális regionalizálás mentális képződményeit kutatja. Azon az eszmén alapszik, hogy minden egyén a fizikai környezetét egy kor-nem-társadalmi státusz-etnikum és vallás specifikus filteren át észleli és ennek megfelelően interiorizálja környezetének bizonyos elemeit, csoport- vagy rétegspecifikus módon. Az a mód, ahogyan az egyének vagy társadalmi csoportok környezetüket felfogják, befolyásolja cselekvésüket. A már említett független változókkal kapcsolatban levő, az egyéni és kollektív tudatban reflektált percepciót a **mentális térképek** (mental map) technikájával vizsgáljuk. Ezt először K. Lynch (1960, in: H. Heineberg, 1989) alkalmazta Los Angeles etnikai és státuszjellegű percepciójának vizsgálatára. A Lynch által használt kognitív elemek a következők:

– utak (paths): közlekedési vonalak (úthálózat, villamosvonal, földalattivonal stb.);

- körzetek (districts): különböző jellegzetes városterek (negyedek, kerületek);
- csomópontok (nodes): közlekedési, bevásárlási, szórakozási, illetve egyéb jellegű, rendszerint, mint láttuk, az alapfunkciók kielégítésére irányuló interakciók kereszteződési és átfedési pontjai;

- térjelek (landmarks): különleges, szimbolikus jelentésű, a térbeli tájékozódást elősegítő tárgyak (műemlék épületek, szakrális épületek, szórakozóhelyek stb.);

- fizikai környezet elemei (edges): folyópartok, magaslatok stb.

Annak ellenére, hogy ezek az elemek kétségtelenül emlékeztetnek a mennyiségi modellek Haggett-féle megközelítésére, létezik egypár alapvető különbség. Eltérően a mennyiségi paradigmától, a kognitív térkutatási irányzat szubjektumcentrikus. A tér ebben az esetben nem egy külső, reális, pontokból és vonalakból felépülő, tudományos, szabályos és geometriai képződmény, hanem egy interszubjektív, cselekvő egyének által a mindennapi rutinos tevékenységek során felépített társadalmi konstrukció. Nyilván az érzékelés során az egyének valóságegyszerűsítő és komplexitásredukáló tehetsége érvényesül, amikor is a realitás bizonyos elemeit szimbolikusan értékelik, illetve a társadalmi struktúrákkal létrejövő interakciók során újraértékelik. A Lynch által felhasznált öt elem nem az egyének szintjén értelmezhető, hanem egyszerűen mint a kognitív tartalmakat operacionalizáló tudományos osztályozás, amely ezt a módszert dolgozta ki komplex kognitív értelmezési folyamatok reprezentálására.

6.4. Konklúziók

A szimbolikus-informális regionalizálás a mindennapi térhasználók térfogalmait, regionális identitását, illetve azt a módozatot tükrözi, amellyel az egyének szimbólumokkal, jelentésekkel ruháznak fel helyeket, régiókat, térségeket. A téma részben a társadalompszichológia és a kulturális antropológia témaköréhez tartozik, de a társadalomföldrajz sem maradhat indifferens a negyedik fejezet összefoglalójában már említett, a belső perspektívához kötődő okok miatt. Ahhoz, hogy a geográfia mint tudomány tereit valóságkompatibilisebbé tessük, ismernünk kell, hogy a különböző társadalmi csoportok tagjai, eltérő hatalmi pozícióban levő térhasználók és döntéshozók milyen mechanizmusokkal építik fel a régiókat, illetve életterük lokálisait. Az eddigi geográfiai kutatások az akciótér, a percepció (mentális) tér és az időgeográfiai tér-idő zóna fogalmaival operacionalizálták a szubjektumcentrikus regionalizálásokat. Ehhez adódtak a modern regionális paradigma regionális identitástudat kutatásai, valamint az angolszász hagyomány történeti perspektívájú régióelemzései, amelyben a történeti-kulturális régióknak központi szerep jut.

Ajánlott irodalom

- Blotevogel, H.H., Heinritz, G., Popp, H. (1987) „Regionalbewusstsein-Überlegungen zu einer geographisch-landeskundlichen Forschungsinitiative”, Informationen zur Raumentwicklung, 7/8, Bonn.
- Buttimer, A. (1993) „Geography and the Human Spirit”, John Hopkins University Press, Baltimore.
- Gregory, D. (1998) „Explorations in critical human geography”, Druckagentur Jürgen J.-Sause, Heidelberg.

- Heineberg, H. (1989) „Stadtgeographie“, Ferdinand Schöningh, Paderborn.
- Pohl, J. (1993) „Regionalbewusstsein als Thema der Sozialgeographie“, Münchener Geographische Hefte, 70, Michael Lassleben, Kallmünz, Regensburg.
- Surd, V. (1993) „Forme tradiționale de organizare a spațiului geografic în Transilvania-Țările“, Analele Universității din Timișoara, vol. 2.
- Wardenga, U., Miggelbrink, J. (1998) „Zwischen Realismus und Konstruktivismus: Regionsbegriffe in der Geographie und anderen Humanwissenschaften“, Leipziger Studien zur Erforschung von regionenbezogenen Identifikationsprozessen, Band 1, Leipzig.
- Weichart, P. (1996) „Die Region-Chimäre oder Strukturprinzip sozialer Systeme?“, in: Gerhard Brunn (szerk.), Region und Regionsbildung in Europa, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.